

Вікторія Венгерська

Державні свята сучасної України - нове вино у старих міхах

У різні історичні часи та політичні періоди у житті суспільств та держав мало місце свято. Свято є унікальним феноменом культури. Його досліджували й продовжують вивчати представники гуманітарних та суспільно-політичних дисциплін. Святкова культура виступає невід'ємною складовою людського буття й культури в цілому, вона залишається одним із об'єктів дослідження, особливо в контексті суспільних та політичних трансформацій. Цивілізаційне значення свята полягає в тому, що завдяки його ритуалам визначається або встановлюється система цінностей, яка об'єднує соціум.

Державні та національні свята встановлюються державою, їх основною метою є досягнення відчуття приналежності громадян країни до єдиної політичної нації. Такі свята несуть політичний та ідеологічний зміст, мають високий ступінь «протокольності». Символіка та ритуали державних свят напряму взаємопов'язані із аргументами політичної доцільності, які складають основу формування історичної політики тієї чи іншої держави. На жаль, з кожним роком посилюється тенденція до інструменталізації історії політиками.

В умовах функціонування авторитарних та тоталітарних політичних режимів свята наповнювались сакральним звучанням, із вираженням ідеологічним та пропагандистсько-агітаційним наповненням.

Запропонована стаття не ставить за мету дослідження свята як загальнокультурного феномену, проте у короткому історіографічному огляді не можливо оминати увагою роботи зі сфери семіотики, культурології, філософії, соціо-

логії, автори яких досліджували природу цього унікального явища як в цілому, так і в контексті функціонування недемократичних політичних режимів, зокрема. Помітний вплив на дослідження феномену свята як загальнокультурного явища справили роботи Я. Ассман [1], Р. Варта [2], М. Бахтіна [3], К. Жигульського [6], О. Еткінда [12], М. Рольфа [15] та ін.

Руйнація Радянського Союзу призвела до кризи культурної ідентичності, наслідки якої даються взнаки й до сьогодні. Тому механізми та умови запровадження/унормування свят в суспільстві, а особливо практики їх проведення й закріплення того чи іншого статусу, потребують досліджень. Перехід до нових політичних реалій, перш за все з акцентом на будівництві національної держави формально вимагає пошуків нових смислів, які мали б знаходити свій вияв і в системі комеморації, державної символіки та нових свят.

Наскільки названі елементи є новими, чи все ж йдеться про перевинахід (або за кравецькою термінологією — перелицювання) старих? Характеризуючи роль так званих «агентів національної пам'яті» в окреслених процесах, Г. Касьянов підкреслює, що вони «використовують і створюють простори та наративи пам'яті в контексті сьогодення з огляду на власні інтереси й уявлення про минуле. Під час конструювання цих просторів і наративів вони дуже рідко винаходять «нові» смисли. Частіше йдеться про трансляцію готових риторичних форм і дискурсів (що пов'язані з наявним традиціями), використання вже готових маркерів колективних ідентичностей. Нерідко трапляється так, що ніби «нові» наративи пам'яті виявляються простою ретрансляцією, перевинаходом культурних форм, які створені набагато раніше. Апеляція до минулого передбачає як винайдення традиції, так і звернення до вже наявної, винайденої у минулому або позаминулому столітті» [8; с 257].

В Україні дослідження феномену свята здійснюється у межах вивчення особливостей функціонування радянської політичної системи. До наукового обігу вводяться документи радянського періоду, різноманітні накази, положення, закони, які регламентували в цілому сферу праці та відпочинку, й зокрема, ті аспекти, що пов'язувались із системою державних свят як елементу нової (радянської) системи цінностей. Зокрема, в публікаціях Г. Єфименка [9, 10], О. Тарапон [17] містяться посилання й фото та документи радянської епохи. Йдеться як про документи українських радянських урядів, так і про загальносоюзні постанови, обов'язкові до виконання в межах всієї імперії.

У сучасній Україні серед агентів історичної політики на особливу роль та статус претендує Інститут національної пам'яті в особі його директора В. В'ятровича. Він репрезентує етноцентричний варіант історії, з акцентуацією на ідеях тягlosti української державотворчої та націотворчої традиції, у формуванні якої помітну роль намагаються закріпити за ОуН та УПА. Ці ідеї знаходять відображення й у документах, проектах Законів, які з'являються із-під пера В. В'ятровича та під егідою очолюваної ним інституції.

На початку 2017 р. Інститут Національної пам'яті України (як агент історичної політики) спробував взяти на себе функції регулятора святкових та скорботних днів в країні. В. В'ятрович запропонував на обговорення проект нового Закону «Про державні та інші свята, пам'ятні дати і скорботні дні». За традицією, від 2014 р. фактично кожна ініціатива ІНП супроводжується науковими дискусіями, баталіями у просторах соціальних мереж, обговоренням на побутовому рівні. Згаданий проект не став винятком. Аналіз його змісту знайшов відображення у записці, яку підготували експерти, що репрезентують групу «Політика національної пам'яті» Реанімаційного пакету реформ у складі Анни Олійник, Андрія Когута та Лідії Тополевської. Вони підготували так звану «Зелену книгу»: «Виклики законодавчого регулювання календаря державних свят» [7].

Автори записки цілком слушно наголосили на одній з найбільших проблем, які на сьогодні створюють перешкоди як для діяльності окремих структур і інституцій, так і призводять до різноманітних юридично-правових колізій. Йдеться, перш за все, про традиційний для України «хаос дефініцій» й понятійну неузгодженість у законах, офіційних постановках та документах. Чинне українське законодавство не дає чітких визначень понять «свято», «державне свято», «святковий неробочий день», «пам'ятна дата», «професійне свято» тощо. Уваріанті Інституту національної пам'яті запропоновано таке визначення поняття «державне свято» — «свято, встановлене в Україні на честь події або особи, які мали виняткове історичне значення, вплив на здобуття Україною незалежності, розвиток державності та суверенітету, та які засвідчують тяглість державотворчих і демократичних традицій». Автори проекту ставили перед собою серед іншого, й завдання вирішення на законодавчому рівні різниці між різними категоріями свят та інших днів, встановлення чіткого механізму запровадження свят. Розглядаючи особливості запровадження свят в сучасній Україні, автори підкреслили,

що попри наявність конституційної норми про встановлення державних свят виключно законами України, на практиці в Україні свята запроваджують різні суб'єкти державної влади (йдеться як про Президента, так і про Верховну Раду). Як наголошують експерти, стаття 92 Конституції України вказує, що державні свята встановлюються виключно законами України. На практиці ж склалось так, що свята запроваджують різні суб'єкти державної влади: Президент України своїми Указами (хоча це не входить до переліку його повноважень, визначених Конституцією), Верховна Рада через постанови [7].

Тривала боротьба із церквою та релігією в Радянському Союзі (від сталінської антирелігійної п'ятирічки до хрущовської антирелігійної кампанії, з подальшим «закріпленням» досягнутих результатів) не змогла цілком викоринити традиції вшанування тих чи інших релігійних свят. Від моменту проголошення незалежності, саме релігійні найшвидше замістили собою радянські державні свята. Ідея поєднання в одному флаконі релігійних (традиційних), світських свят та дат, пов'язаних із певними подіями історії, знайшла своє втілення у закріпленні за 14 жовтня статусу державного свята.

Членами Лабораторії візуальної антропології та усної історії, яка діє при кафедрі історії України Житомирського державного університету ім. Івана Франка, було проведено опитування серед різних категорій респондентів щодо їх ставлення: по-перше, до ідеї об'єднання світських та релігійних свят; по-друге, до закріплення за днем статусу вихідного. Також було з'ясовано відсоток респондентів, які пов'язують цю дату із заснуванням УПА. Як серед опитаних студентів, так і представників старших вікових груп 60% респондентів вважають прийнятною ідею поєднання світських та церковних свят, відповідно, 40% — не підтримують подібні підходи.

Оскільки опитування проводилось у 2016 р., в анкеті містилось питання щодо обізнаності респондентів про ідею запровадження нового державного свята — Дня захисника України. Серед опитаних 80% знали про таку ініціативу й наголошували на необхідності вшанування сучасних героїв. Одночасно, 75% респондентів підкреслили, що важливим є й вшанування цього дня пам'яті про козацтво. Варто підкреслити, що значна кількість опитаних проводила паралелі між сучасними українськими військовими та козаками. Оцінки розійшлися у питанні закріплення за днем статусу вихідного. Серед представників середньої та старших вікових груп (від 35 до 78 років) більшість (78%) заявили про недоцільність

запровадження ще одного вихідного дня, мотивуючи це тим, що у країні, яка має значні економічні та соціальні проблеми, слід більше працювати, а не відпочивати. Молодь, у переважній більшості, 95% відсотків опитаних, заявила про свою однозначну підтримку такої ініціативи. Серед опитаних лише 9% респондентів згадували дату 14 жовтня в контексті заснування УПА [5].

У проекті Закону виділені як окремі категорії так звані «традиційні» свята, які характеризуються як «свято, встановлене в Україні з метою визначення укорінених в суспільстві традиційних або релігійних подій і дат» [13]. До цієї категорії віднесли 1 січня (Новий рік), 7 січня (Різдво), Великдень (1 день, неділя).

Проте, вже наприкінці 2018 р. Верховна Рада України прийняла постанову про внесення змін до діючого Кодексу про працю. Йдеться про запровадження ще одного святкового дня — 25 грудня, мотивуючи це тим, що Різдво святкується у всьому світі саме в цей день, за Григоріанським та Новоюліанським календарем. Прийняття такого рішення фактично співпало із поширенням інформації про надання Православній церкві України Томосу, й символізує нову тенденцію у системі національних свят й, відповідно, пріоритетів історичної політики. Попри офіційно закріплене в Конституції України положення про світськість нашої держави та її відділення від церкви, представники різних гілок влади демонструють стійке прагнення створити образ традиціоналістсько-консервативної держави, в системі цінностей якої релігії (духовності) відводиться помітне місце.

Цією ж постановою ліквідується вихідний день 2 травня. Щодо 8 березня в документі не йдеться, отже, питання збереження за ним вихідного та святкового дня залишається відкритим. У пояснювальній записці до проекту Закону, запропонованого ІНП, підкреслюється, що «нині ці свята (8 березня та 1-2 травня) перестали відповідати першочерговому значенню. їх зміст знівелювався. Оскільки вони не є подіями українського державотворення, історико-культурними традиціями українського народу (правопис збережено — авт.), їм не може бути надано статусу державного свята» [14].

Проект закону містить й таку складову як «Прогноз результатів» (запропоновані формулювання та риторика дуже симптоматичні й відверто перегукуються із підходами, від яких В. В'ятрович та його послідовники намагаються максимально дистанціюватись. Для порівняння, спочатку цитата з проекту закону: «Прийняття закону України «Про держав-

ні та інші свята, пам'ятні дати і скорботні дні» забезпечить упорядкування системи державних свят України, започаткує нову комеморативну практику їх відзначення і вшанування подвигу борців за незалежність України та її територіальну цілісність, сприятиме консолідації українського суспільства навколо пам'яті про видатні події та персонали її історії та культури» [14].

Складається враження, що Інститут національної пам'яті перебирає на себе функції структури, яка від початку 1920-х рр. з'явилась на українських теренах. Йдеться про Народний комісаріат радянської пропаганди Української соціалістичної радянської республіки. Метою його створення в статуті зазначалось: «для керівництва та об'єднання спільною пропагандою, спрямованою на розвиток та зміцнення у свідомості трудових мас ідей революційно-комуністичного будівництва, в особливості, ідеї радянської влади». У першому пункті положення зазначалось, що народний комісаріат радянської пропаганди є вищим органом Української радянської соціалістичної республіки. Документ було підписано Головою Раднаркому Х. Раковським та народним комісаром радянської пропаганди в Україні Артемом (Сергеевим) [16; с 252] (у центрі Києва до 2015 р. зберігалась вулиця, названа на його честь).

Хоча авторитарна модель у класичному розумінні почала закріплюватись з кінця 20-х рр. ХХ ст., вже перші роки становлення радянської системи демонстрували усвідомлення з боку влади важливості здійснення пропаганди та прищеплення населенню нових цінностей. Так, у 1921 р. з'явилися циркулярні листи до всіх радянських органів України, у яких наголошувалось на обов'язковості здійснення ряду пропагандистських заходів, серед яких і «роз'яснення історичного змісту, закономірності і всесвітнього значення Жовтня, як початку багаторічної світової революції, а також висвітлення своєрідності протікання революції в Україні в умовах іноземної інтервенції та внутрішньої контрреволюції» [17].

Радянські ідеологи надзвичайно відповідально ставились до організаційних моментів проведення радянських свят. При Центральному комітеті комуністичної партії існувала Центральна святкова комісія. Всі інструкції в регіони надходили з Москви, представники комісії слідували за реалізацією на місцях розроблених планів та сценаріїв святкування. Все було поставлено на теоретичну основу, як зазначає у своєму дослідженні М. Рольф, у 1927р. до 10-ої річниці більшовицького перевороту були проведені спеціальні конференції, присвячені особливостям його святкування. Регіональні

«міністри культури» мали приїздити до Москви з метою набуття досвіду у сфері святкування, засвоєння нових практик святкування [15]. Проте рівень фінансування московських та регіональних свят не витримував конкуренції, а вибудована централізована система закріплювала за Москвою статус єдиного центра, місця та міста, в якому тільки й могло бути все най- найвеличнішим, наймасштабнішим і т. д.

Однією із відмінних особливостей формування сталінської моделі «світлого майбутнього» стала достатньо активна підтримка різноманітних проектів (перш за все, у сфері промислового будівництва, який набув грандіозного характеру) європейськими, американськими романтиками й ідеалістами та капіталістичними практиками. Попри поширені в радянській пропаганді стереотипи щодо самостійного вирішення існуючих проблем й, особливо, у галузі промислового будівництва, без іноземної допомоги Радянський Союз ніколи б не спромігся в такі короткі терміни досягти подібних результатів у галузі індустріалізації.

Сфера культури, набуваючи відверто авторитарних рис, наповнювалась агітаційно-пропагандистськими практиками. До таких відносились: організація грандіозних парадів, демонстрацій, які поступово, попри традиційне брязкання зброєю, містили й певні елементи карнавальності. Ці заходи вражали своєю масштабністю, продуманістю, узгодженістю всіх компонентів й, головне, досягнутими ефектами. Особлива роль у створенні радянських свят, на яких традиційно були присутні іноземні делегації, належало двом братам шведського походження, з іменами яких пов'язувалася ціла епоха у формуванні основних атрибутів, відповідного антуражу та атмосфери найбільших радянських державних свят — 7 листопада та 1 Травня. Йдеться про Володимира та Георгія Стенбергів. Вони здійснювали розробку концепції й підготовку параду на Червоній площі, починаючи зі святкування 10-ої річниці більшовицького перевороту у 1927 р. їх талант на той час був визнаний Сталіним, підтвердженням чому є той факт, що на момент святкування брати мали шведське громадянство [4].

У своїй діяльності Георгій та Володимир Стенберги зарекомендували себе як художники цілком нового типу. Вони змогли поєднати знання й вміння у сфері графіки, оформлення, архітектури, конструювання, моделювання. Стенберги виступили головними графіками-творцями плакатів, присвячених будівництву Дніпрогесу. Але основна їх функція пов'язувалася із розробкою концепції святкування найбіль-

ших радянських свят. Свої проекти, моделі, монументальні елементи оформлення вони здійснювали із врахуванням особливостей втілення у тому чи іншому матеріалі, мети призначення та розміщення, враховуючи не лише естетичний, але й психологічний вплив на глядачів [4].

Основна відмінність між інституціями та людьми, причетними до організації, розробки концепцій в сучасній Україні та в радянській період — у масштабі постатей та їх творчого/інтелектуального потенціалу. На жаль, в сучасній Україні відчутний певний дефіцит яскравих постатей, креативних митців, які б спромоглися створити нові концепції свят. Парадокс авторитарних/тоталітарних режимів — наявність творчих особистостей, діячів культури, які свято увірували в ідеальність політичного строю та його цілей. У міжвоєнний період у радянському випадку такими стали: проголошення досягнення ідеалів соціальної справедливості, у специфічний спосіб протрактована ідея рівності (не як рівності можливостей, а як зрівнялівки), масштабні економічні перетворення, підтвердженням яких стало будівництво важливих промислових підприємств, та паралельне перетворення промислових міст (Харкова, Запоріжжя, Дніпропетровська, Донецька та ін.), в ідеальні «радянські міста», до створення нових образів яких долучились відомі архітектори-конструктивісти.

Методи, які використовує Інститут Національної пам'яті для просування своїх ідей, цілком комуністичні — прийняття рішень кавалеристським наскоком через парламент, як правило, через перевірену на практиці систему пакетного голосування. Для вирішення важливих суспільних питань, зокрема, у сфері комеморації та унормування державних свят, ІНП не схильний звертатись до демократичних практик загальнодержавного обговорення, громадських слухань або проведення референдумів. Тому процес декомунізації в умовах сучасної України набув доволі специфічних рис, який, за великим рахунком, більше нагадує імітацію, ніж реальні перетворення, які б дозволили країні розпрощатися з радянським минулим на рівні свідомісних установок. Він жодним чином не сприяє консолідації нашого суспільства, а лише поглиблює існуючі розломи та кризу ідентичності.

Джерела та література

І.Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / перевод с нем. Москва: Языки славян.культ., 2004. 368 с.

2. Барт Р. Миф сегодня // Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. / пер. с фр. Москва: Прогресс: Универс, 1994. С. 72-130.
3. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва: Худож. лит., 1990. 543 с.
4. Братья Стенберги. URL: <https://sazikov.livejournal.com/71000.html>
5. Державні свята України: формування нових традицій». URL: www.youtube.com/watch?v=iNbVduuh3b8&t=289s
6. Жигульский К. Праздник и культура. Праздники старые и новые. Размышления социолога. Москва: Прогресс, 1985. 335 с.
7. Зелена книга. Виклики законодавчого регулювання державних свят. URL: <https://rpr.org.ua/news/zelena-knyha-vyklyky-zakonodavchoho-rehulyuvannya-kalendarya-derzhavnyh-svyat/>
8. Касьянов Г. Past Continuos: історична політика 1980-2000 рр.: Україна та сусіди. Київ: Laugus. Антропос-Логос-Фільм. 2018. 420 с
9. Єфіменко Г. «Скинути пута буденщини, дати спокій напруженим рукам». Як перше травня вихідним стало. URL: http://www.dsnews.ua/nasha_revoluyutsiya_1917/-skinuti-puta-budenshchini-dati-spokiy-napruzhenini-rukam-01052017090000_28
10. Ю.Єфіменко Г. «День фактического переворота» та інші неробочі дні радянської України // «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт». URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-den-fakticheskago-perevorota-ta-inshi-nerobochi-dni-radyanskoyiukrayini.html>
11. Н.Элиаде М. Аспекты мифа /пер. с фр. Москва: Академ, проект, 2000. 222 с.
12. ЭТКИНД А. М. Столетняя революция: юбилей начала и начало конца // Отечественные записки. 2004. № 5. URL: http://magazines.russ.ru/oz/2004/5/2004_5_3.html
13. Плагтенборг Шт. Революция и культура: культурные ориентиры в период между Октябрьской революцией и эпохой сталинизма / пер. с нем. Санкт-Петербург.: Журнал «Нева», 2000. 416 с.
14. Проект Закону України «Про державні та інші свята, пам'ятні та скорботні дати». URL: <http://www.memory.gov.ua/laws/proekt-zakonu-ukraini-pro-derzhavni-ta-inshi-svyata-pam-yatni-dati-i-skorbotni-dni>
15. Рольф М. «Учиться у Москвы»: праздник в центре и на периферии. URL: <https://polit.ru/article/2009/05/12/rolf/>
16. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. 2 марта 1919 г. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64
17. Тарапон О. Державні свята в Україні 1920-1930 рр. як засіб формування радянських політичних цінностей // Актуальні питання гуманітарних наук. 2016. Вил. 15. С.96-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/argnd_2016_15_13
18. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. 2-е изд. Москва: РОССПЭН: Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. 336 с.